

УДК 347.44

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПРАВОЧИНІВ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК

THE QUESTION NULLIFICATION OF TRANSACTION THAT VIOLATE PUBLIC POLICY

Майкут Х.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

Розглядаються актуальні проблеми визнання недійсними правочинів, які порушують публічний порядок. Визначається правова природа правочину, який порушує публічний порядок. Зроблено висновок про низький рівень законодавчої техніки, яка застосовувалася при внесенні змін до статті 228 Цивільного Кодексу України.

Ключові слова: нікчемний правочин, публічний порядок, інтереси держави і суспільства, моральні засади суспільства, суспільна мораль.

Рассматриваются актуальные проблемы признания недействительными сделок, нарушающих публичный порядок. Определяется юридическая природа сделки, нарушающей публичный порядок. Сделан вывод о низком уровне законодательной техники при внесении изменений к статье 228 Гражданского Кодекса Украины.

Ключевые слова: ничтожная сделка, публичный порядок, интересы государства и общества, моральные устои общества, общественная мораль.

The article looks into topical issues of establishing the invalidity of transactions that violate public order and defines the legal nature of such transactions. The article concludes that poor legislative procedures were applied to make amendments to Article 228 of the Civil Code of Ukraine.

Key words: void transaction, public order, interests of the state and society, moral principles of society, public morals.

Актуальність. Інститут правочинів посідає одне з головних місць у системі цивільного права. Правочин є одним із найважливіших юридичних фактів сфери приватного права, підставою набуття, зміни або припинення цивільних правовідносин, одним з найпоширеніших механізмів цивільно-правового регулювання. Виходячи з наведеного, дедалі актуальнішими стають проблеми, пов'язані з недійсністю вчинених правочинів, оскільки недійсні правочини не породжують тих правових наслідків, яких сторони бажали досягти своїми діями під час укладення правочину, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Належне вирішення цього питання має велике значення не тільки для учасників таких правовідносин, але й для третіх осіб.

Для того щоб правочин мав юридичну силу, він повинен відповідати певним вимогам – умовам дійсності правочину. Однією з таких умов є дотримання вимог щодо змісту правочинів. Так, правочин не може суперечити Цивільному Кодексу України (далі – ЦК України), іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Зокрема, зміст вчиненого правочину не повинен порушувати публічний порядок держави.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми публічного порядку та його порушення як підстави недійсності правочинів розглядалися у працях багатьох вчених-цивілістів, зокрема М. Брагинського, І. Дзери, В. Жекова, В. Кучера. Але разом з тим категорія «публічний порядок» в українській цивілістичній доктрині є ще недостатньо розробленою. За відсутності законодавчого визначення публічного порядку кваліфікація правочину як такого, що вчинено з порушенням публічного порядку, є надто складною і далеко не завжди безспірною.

Метою статті є дослідження правової природи правочинів, які порушують публічний порядок, а також з'ясування на підставі аналізу доктринального вчення та аналізу чинного законодавства особливостей застосування статті 228 ЦК України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «публічного порядку» в будь-якому правопорядку має свій власний зміст [1, с. 11].

У ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» [2] термін «публічний порядок» використовується як тотожний «основам правопорядку». Аналіз літератури також дозволяє стверджувати, що поняття «основи правопорядку» й «публічний порядок» можна розглядати як синоніми. У широкому значенні слова публічний порядок можна прирівняти до законодавчої політики, і, отже, під

суперечністю публічному порядку розуміється все, що належить до протиправної діяльності, спрямоване на обмеження волі, комерційної діяльності й природних або законних прав, тобто все, що перешкоджає правосуддю або порушує закон, і все, що суперечить суспільному устрою, і, отже, недійсне й не повинне виконуватися [3, с. 66].

Відповідно до ч. 1 ст. 228 ЦК України [4], правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Конституційними правами і свободами людини і громадянина, зокрема, є: право на особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України); право на житло (ст. 47 Конституції України); свободу пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України); право на володіння, користування та розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України) та ін. [5].

У пункті 18 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 р. № 9 [6] зазначається, що правочинами, які порушують публічний порядок, є правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема: правочини, спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; правочини, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу – землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами; правочини щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права тощо. Усі інші правочини, спрямовані на порушення інших об'єктів права, передбачені іншими нормами публічного права, не є такими, що порушують публічний порядок.

В доктрині цивільного права правочини, спрямовані на зазначені порушення публічного порядку розглядаються як антисоціальними, антипублічними [1, с. 11; 7, с. 69].

Визначаючи зміст правочину, що суперечить публічному порядку держави, М. І. Брагінський зауважував, що таку оцінку, як правило, має отримати правочин, який суперечить нормам Кримінального кодексу [8, с. 186]. Про суперечність таких правочинів нормам кримінального або адміністративного законодавства відзначалося також іншими науковцями [9, с. 104].

Відповідно до Закону України від 2 грудня 2010 р. № 2756-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» [10], статтю 228 ЦК України було доповнено частиною третьою, згідно з положенням якої правочин може бути визнаний недійсним у разі недодержання вимоги щодо відповідності інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

При цьому законодавство не розкриває ані поняття «інтерес», ані поняття «інтерес держави». Разом з тим проблема інтересів держави неодноразово була предметом дослідження науковців. Так, на думку М. В. Руденка, під «інтересами держави» необхідно розуміти закріплену Конституцією та законами України, міжнародними договорами та актами систему фундаментальних цінностей у найважливіших сферах життєдіяльності українського народу та суспільства (політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технічній, інформаційній) [11, с. 65].

Таке розуміння суті державних інтересів підтримав М. І. Мичко, зазначивши, що соціальна цінність тих чи інших суспільних відносин, яка визнається суспільством та державою, складає найважливіший елемент поняття «державний інтерес», а його другим елементом є те, що ця соціальна цінність охороняється правом [12, с. 113].

Спробу дати тлумачення поняття «інтереси держави» зробив Конституційний Суд України у Рішенні від 8 квітня 1999 р. у справі № 1-1/99, де у п. 4 прямо зазначив, що «поняття «інтереси держави» є оціночним. Вони можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й в діяльності приватних підприємств, товариств» [13]. Іншими словами, поняття «інтереси держави» має невизначений зміст.

При укладенні правочинів, крім державних інтересів, мають враховуватися ще й інтереси суспільства. Однак це поняття в актах законодавства взагалі не розкривається. За такої невизначеності учасники цивільних правовідносин об'єктивно позбавлені можливості на момент укладення правочину визначити, чи не буде останній суперечити інтересам держави і суспільства, а отже, і спрогнозувати можливі негативні наслідки його укладення. Відтак через невизначеність самих понять «інтереси держави», «інтереси суспільства», законодавство стає нездатним забезпечити стабільність цивільних відносин.

Згідно з положенням ч. 3 ст. 228 ЦК України, підставою для визнання правочину недійсним є також невідповідність його моральним засадам суспільства.

Слід зазначити, що проблеми категорій моральності в цивільному праві на сьогодні не є достатньо дослідженими, однак привертають дедалі більшу увагу. Науковці, які тою чи іншою мірою торкалися цієї проблеми, переважно, ототожнюють поняття «моральні засади» й «моральність», і прив'язують їх до поняття «суспільна мораль» [14, с. 261]. Законодавче визначення останньої закріплено у ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» [15] як система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Після доповнення статті 228 ЦК України частиною третьою виникає ряд питань, які мають не лише теоре-

тичне, а й практичне значення. Так, виникла певна неузгодженість між назвою статті 228 ЦК («Правові наслідки правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства») та її текстом. З положення ч. 1 ст. 228 ЦК України випливає, що фактично «антипублічними» правочинами мають вважатися правочини, що порушують публічний порядок, але нічого не говориться про те, що вони є одночасно і такими, що суперечать інтересам держави і суспільства, хоча до такого визнання спонукає нова редакція цієї статті, але сама норма ч. 1 ст. 228 ЦК цього висновку не підтверджує [7, с. 74]. Тому стає абсолютно незрозумілим, чи дійсно правочини, які порушують публічний порядок, є нікчемними, як це вказано в ч. 2 ст. 228 ЦК, або ж такі правочини є оспорюваними, що логічно випливає з тексту ч. 3 цієї ж статті, яка базується на факті визнання правочину недійсним [16, с. 97].

Аналізуючи питання про нікчемність або оспорюваність правочинів, які порушують публічний порядок у контексті нової редакції ст. 228 ЦК України слід погодитися з тим, що глибокі теоретичні обґрунтування стосовно виокремлення правочинів, які порушують публічний порядок, в окрему групу недійсних угод практично відсутні. Такі угоди повною мірою вписуються у розуміння нікчемних угод [16, с. 98-99]. Ця позиція повністю підтверджується і судовою практикою. Так, Вищий адміністративний суд України Ухвалою від 17 листопада 2011 р. у справі № К-7925/08 [17] зазначив, що, відповідно до ст. 228 ЦК України, правочин, учинений з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, водночас є таким, що порушує публічний порядок, а отже – нікчемним. Як зазначено у ч. 2 ст. 215 цього Кодексу, визнання судом такого правочину недійсним не вимагається.

Порушення публічного порядку внаслідок учинення правочину не є достатньою підставою для недійсності правочину за ст. 228 ЦК України. При кваліфікації правочину за ст. 228 ЦК має враховуватися вина. Хоча вищезазначена стаття безпосередньо не зазначає вину як кваліфікуючу ознаку такого правочину, проте з формулювання, яке вона містить: «правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення...» Пленум ВСУ дійшов висновку, що вина має враховуватися [18]. Доказом вини може бути вирок суду, постановлений у кримінальній справі щодо знищення, пошкодження майна чи незаконного заволодіння ним тощо.

Для застосування наслідків недійсності правочину, передбачених ч. 3 ст. 228 ЦК України, необхідно довести наявність юридичного складу у вигляді мети, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства та умислу сторін (сторони) під час укладення правочину.

Висновки. В українській цивілістичній науці висловлювалися думки про недоцільність окремого виділення правочинів, які не відповідають інтересам держави, та необхідності визнання їх недійсними з підстав невідповідності вимогам закону та іншим нормативним актам. Це пов'язано з тим, що формально порушенням публічного порядку може вважатися будь-який недійсний правочин. Недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону, що є підставою недійсності правочину, у тій чи іншій мірі порушує інтереси держави, оскільки підстави недійсності правочинів остання закріпила у правових нормах. Однак, як бачимо, законодавець тлумачить «публічний порядок» в іншому розумінні цього слова, надаючи йому особливого значення, виділяючи таку підставу нікчемності правочину від інших [9, с. 93-94].

Таким чином, виділяючи правочин, що порушує публічний порядок, як окремий вид нікчемних правочинів, ЦК України виходить зі змісту самої протиправної дії та небезпеки її для інтересів держави й суспільства, а також значимості порушених інтересів внаслідок вчинення такого правочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жеков В. І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. І. Жеков. – Одеса, 2005. – 20 с.
2. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
3. Приезжая Н. В. Оговорка о публичном порядке: применение в международном арбитраже / Н. В. Приезжая // Московский журнал международного права. – 2000. – № 4. – С. 66–67.
4. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
5. Конституція України: прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму ВСУ від 6 листопада 2009 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
7. Дзера О. В. Цивільно-правова конфіскація в контексті змін ст. 228 ЦК України / О. В. Дзера // Право України. – 2011. – № 5. – С. 69–76.
8. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2001. – 842 с.
9. Кучер В. О. Нікчемні правочини : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Кучер Віталій Орестович. – К., 2004. – 208 с.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2756-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 23. – Ст. 160.
11. Руденко Н. В. Основы теории представительства прокуратурой интересов государства в арбитражном суде : [монография] / Н. В. Руденко. – Алчевск : Ладо, 1999. – 568 с.
12. Валюх В. Інтереси держави як предмет представництва прокурором в суді / В. Валюх // Право України. – 2001. – № 2. – С. 112–114.
13. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. у справі № 1-1/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Стор. 35.
14. Махінчук В. М. Моральні засади суспільства як один з чинників цивільного законодавства та критеріїв визначення меж здійснення особистих немайнових прав / В. М. Махінчук // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. За матеріалами міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 29 – 30 квітня 2004 року. – К., 2004. – С. 258–272.
15. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
16. Кот О. Теоретичні та практичні проблеми визнання недійсними правочинів, які порушують публічний порядок / О. Кот // Право України. – 2012. – № 9. – С. 95–101.
17. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 17 листопада 2011 р. у справі № К-7925/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/AS110622.html.
18. Романюк Я. М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» / Я. М. Романюк // Практика розгляду Верховним Судом України цивільних справ про визнання правочинів недійсними. – Вид. 2-ге, змін. і доп. – К., 2011. – 222 с.